

RUNSKRIFTENS UPPKOMST

Av professor BIRGER NERMAN

FRÅGAN om uppkomsten av runskriften, det äldsta alfabetet hos germanfolken, hör till de livligt debatterade. Detta gäller såväl problemet under vilka förutsättningar uppkomsten skett som spörsmålen var och när runskriften uppstått. Många förslag till lösningar ha givits, och det ser ut som om meningsskiljaktigheterna endast skulle bli allt större. I dagarna har frågan fått förnyad aktualitet genom ett inlägg av en framstående dansk runolog, mag. Erik Moltke.

Det första på en djupgående vetenskaplig analys grundade försöket till frågans lösning gavs av den danske språkmannen prof. Ludvig F. A. Wimmer i ett berömt arbete 1874 »Runeskriftens Oprindelse og Udvikling i Norden» (utvidgad tysk upplaga 1887). Wimmer sökte här visa, att runorna hade sina förebilder i det latinska alfabetet, i dess lapidarskrift (kapitäler), och han menade, att uppkomsten skett hos något sydligt germanfolk tidigast i slutet av det 2:dra, men sannolikt i det 3:dje århundradet e. Kr., måhända genom förmedling av något keltiskt folk i Nord-Italien; ifrån detta sydliga germanfolk skulle runskriften ha spritt sig till andra germanstammar. Wimmers åsikt rönt stor tillslutning, den var praktiskt taget ensamrådande under lång tid och ansågs på många håll slutgiltig.

Emellertid började man så småningom tvivla på riktigheten av Wimmers lösning — åtskilliga runtecken voro svåra att härleda ur den latinska lapidarstilen — och en ny lösning började skymta. Det var den norske språkforskaren prof. Sophus Bugge, som i ett föredrag i Kristiania 1898 uttalade den meningen, att en mindre del av runtecknen återginge på den grekiska, ej som den större delen på den latinska lapidarstilen. Bugge menade, att det var hos goterna, av vilka en del under andra hälften av 100-talet e. Kr. dragit ned ifrån områdena vid nedre Weichsel till trakterna norr om Svarta havet, som runskriften uppstått strax efter mitten av

200-talet e. Kr. Detta antagande fick snart ett gott stöd från arkeologiskt håll. I sin stora avhandling 1904 »Die altgermanische Thierornamentik», alltjämt grundvalen för studiet av den märkliga gamla germanska djurornamentiken, påvisade dr Bernhard Salin, den senare riksantikvarien, att hos goterna norr och nordväst om Svarta havet under starka klassiska impulser utvecklats en egenartad föremålskultur och att ifrån goterna därefter en kulturströmning under tiden ca 200—ca 350 gått åt nordväst upp till Skandinavien, vilken medfört många nyheter till Norden och överhuvud taget verkat starkt befruktande häruppe. Bland dessa nyheter var enligt Salin runskriften, som uppstått hos goterna. De tidigaste kontinentala runinskrifterna — visserligen blott 3 stycken — befunno sig på vägarna från Svarta havet mot Norden och förekommo liksom de tidigaste nordiska på föremål tillhörande den nämnda kulturströmningen.

Stimulerad av Salins resultat tog dåvarande docenten, sedermera professor Otto von Friesen upp runalfabetet till förnyad granskning och kom i en avhandling 1904 »Om runskriftens härkomst» till liknande resultat som Bugge och Salin: att det var hos goterna vid Svarta havet, som runskriften uppstått. v. Friesen ansåg emellertid, att det främst var det grekiska alfabetet, som låg till grund, och han menade, att det var det praktiska livets skrift, kursiven, som var utgångspunkten, såväl beträffande lånen från det grekiska som det latinska alfabetet. Vid nedre Donau fanns, framhöll v. Friesen, grekisk och latinsk odling sida vid sida. Främst lånade goterna från det grekiska alfabetet, men där detta av vissa skäl icke gick, från det latinska. Runskriftens uppkomst hos goterna förlade v. Friesen till tiden omkring år 200 e. Kr., och han anslöt sig till Salins åsikt, att den förts till Norden med den nyssnämnda kulturströmningen. Bugge gick senare i viss utsträckning v. Friesen tillmötes i fråga om runtecknens härledning.

Även den av v. Friesen hävdade åsikten om runskriftens uppkomst, främst ur den grekiska kursiven, hos goterna vid Svarta havet vid tiden omkring år 200 e. Kr. rönt livligt erkännande; under ett par decennier var den den allmännast antagna.

Men så småningom började även i fråga om denna teori tvivel inställa sig. Den första viktigare invändningen kom ifrån arkeologiskt håll. I det av Bugge grundade och av prof. Magnus Olsen fortsatta stora verket »Norges Indskrifter med de äldre Runer» publicerade den norske arkeologen prof. Haakon Shetelig 1914 en arkeologisk tidsbestämning av de norska runinskrifterna och date-

rade därvid en spjutspets med runor ifrån Stabu på Toten i sydöstra Norge redan till slutet av 100-talet eller tiden omkring år 200 e. Kr. Vid denna tid kunde goterna icke ha hunnit att så stabilisera sin kultur vid Svarta havet och så komma i kontakt med den klassiska kulturen, att de på grundval av de grekiska och latinska alfabeterna kunnat utbilda ett eget.

Stabu-spjutspetsen härrörde ifrån en grav, och det var genom fyndkombinationen i denna och innehållet i en sekundärgrav, som Shetelig kom till sin datering. Han stödde sig därvidlag i väsentlig mån på den svenske arkeologen prof. Oscar Almgrens kronologi, men i ett av Almgrens och mig 1923 gemensamt utgivet arbete »Die ältere Eisenzeit Gotlands» ville vi visa, att Shetelig daterat för tidigt och att Stabu-spetsen i själva verket ej vore äldre än omkring år 250 e. Kr. och alltså icke omöjliggjorde v. Friesens teori.

Men snart började det bli livligt på runforskningsfronten, och inläggen följde tätt; här kunna dock blott de viktigaste återgivas.

I en undersökning i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1923 (tryckt 1924) tog den danske specialisten på indoeuropeisk språkforskning prof. Holger Pedersen åter upp spørsmålet om runskriftens härkomst, ur rent alfabetshistorisk synpunkt, och ställde sig avgjort på Wimmers linje. Han tänkte sig emellertid, att runskriften snarast uppkommit vid tiden omkring Kr. f. genom förmedling av gallerna i nuv. Frankrike. Onekligen bragte Pedersen på åtskilliga punkter bättre stöd åt Wimmers teori.

Följande år, 1925, antydde Shetelig, som fasthöll vid sin tidiga datering av Stabu-spjutspetsen, i ett arbete »Norges Forhistorie», att runskriften kunde ha uppkommit under första eller andra århundradet e. Kr. hos de germanska markomannerna i Böhmen, vilket folk man vet redan sedan strax före Kr. f. ha stått i livliga förbindelser med Italien. Stabu-spetsen och ett annat tidigt runföremål härröra, framhöll Shetelig, från gravar av en typ, som är särskilt vanlig i Böhmen. Shetelig har senare flera gånger återkommit till denna teori.

Två år senare, 1927, publicerade slavisten prof. Sigurd Agrell, vilken i flera skrifter studerade runornas talmagi och framställde teorier om dennas samband med antik bokstavsmystik, i Arkiv för nordisk filologi en 1926 dagtecknad uppsats, vari han utvecklade den meningen, att det ursprungliga runalfabetet, på 19 runor, uppstått hos markomannerna i Böhmen efter den latinska lapidarskriften och tjänat till rent praktiskt bruk. Men detta alfabet skulle i slutet av 100-talet e. Kr. hos germankrigare i den romerska

armén ha utökats med 5 tecken, skapade efter den grekiska kursiven, och bragtes därmed till samma bokstavsantal som det grekiska alfabetet. Bakom bägge dessa 24-teckniga alfabet skulle ligga bokstavsmystik och talmagi, och germankrigarna hade lärt sig sådant av de i soldathärarna rådande orientaliska religionerna, framför allt Mithrasdyrkan. Agrells teori utgör i viss mån en kompromiss mellan Wimmer—Pedersens och Bugge—von Friesens teorier, dock liggande betydligt närmare den förra; i fråga om platsen för runskrifternas uppkomst bygger den på Shetelig. Någon särskild anslutning lyckades den dock ej vinna. (Agrell kom senare till delvis andra resultat, framlagda i en ofullbordad posthum avhandling »Die Herkunft der Runenschrift» i K. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 1937—1938; här antog han, att den latinska kursiven skulle vara runskriftens förebild. Ej heller denna lösning har vunnit större anklång.)

Emellertid lyckades Pedersen trots allt icke överbevisande sammanknyta runskriften med den latinska lapidarskriften. Svårigheter funnos kvar på flera punkter. Ett intressant försök att rädda linjen rakt söderut till Italien gjordes 1928 av den norske keltologen prof. Carl J. S. Marstrander i en avhandling i Norsk tidskrift for sprogvidenskap. Som vi sett, hade Wimmer varit inne på tanken, att kelter i Nord-Italien kunde ha förmedlat den latinska skriften till germanerna. Marstrander antog nu — detta hade redan tidigt antytts av Bugge — att runskriften återgick på alfabet, som användes av keltiska stammar i norra Italien under det sista århundradet f. Kr. Deras alfabet voro ursprungligen etruskiska, men de hade så småningom starkt latiniserats. Här menade sig Marstrander finna möjligheter att komma över de svårigheter, som ett enbart härledande ur det latinska alfabetet erbjöd; vissa tecken, som svårligen kunde förklaras ur detta, kunde ha sin uppkomst i ursprungligen etruskiska bokstäver. Marstrander fann även i runalfabetets indelning i tre avdelningar och i runornas namn skäl för sin teori. Han förmenade, att runorna måste ha en lång utvecklingshistoria bakom sig redan i den form vi äldst känna dem och att de därför uppstått senast strax före Kr. f. Han tänkte sig liksom Shetelig, att runskriften skapats hos markomanerna, men före dessas övergång till Böhmen, vilken inträffade strax efter år 9 f. Kr., medan de ännu sutto kvar i området öster om Rhen vid Neckar.

En finländsk klassisk filolog, docenten Magnus Hammarström, hade kommit in på samma tankegångar som Marstrander och

publicerade 1929 en undersökning i *Studier i nordisk filologi* i ämnet med liknande resultat, dock delvis med avvikande motivering. Hammarström satte runskriften i samband med cimbrernas tåg från Jylland ned mot romarväldet i slutet av det andra århundradet f. Kr., vid vilken tid Nordens förbindelser med södern blevo livaktigare. Någon nordbo kan, tänkte han sig, i norra Italien ha hos kelterna lärt känna deras ovannämnda skrift och återvänd till Norden på grundval av denna ha skapat runalfabetet, eller också kan han i Norden av en keltisk köpman, som besökt Skandinavien, ha fått del av dennes skrift och så efter denna konstruerat runalfabetet; snarast har uppkomsten i dessa fall skett på de danska öarna.

Men även Marstrander—Hammarströms lösning har icke velat övertyga den lärda världen. 1930 gjorde von Friesen i en längre uppsats i *Arkiv för nordisk filologi* en tungt vägande sammanfattning, där han tillbakavisade de senaste åsikterna och kraftigt hävdade sin goterteori. Bl. a. betonade v. Friesen, att frågan om runskriftens uppkomst icke blott vore ett alfabetshistoriskt, utan även ett arkeologiskt-kulturhistoriskt problem.

Så småningom kom goterteorien upp i en förändrad form. Det var nuv. docenten Fritz Askeberg, som i sin doktorsavhandling 1944 »Norden och kontinenten i gammal tid» framställde åsikten, att runskriften uppstått hos goterna, medan hela stammen ännu satt kvar vid nedre Weichsel, alltså före slutet av 100-talet e. Kr.; han sökte emellertid med Wimmer förebilden i den latinska skriften.

Askebergs teori synes knappast ha vunnit större anslutning; man kan heller icke anse Weichseltrakterna vid den jämförelsevis tidiga tidpunkt, som hans teori förutsätter, ha varit i speciellt nära kontakt med den klassiska kulturen.

Nyligen har, som nämnts, kommit ett nytt bidrag till frågan om runskriftens uppkomst från den danske filologen Erik Moltke. Det föreligger i en kort uppsats »Er runeskriften opstået i Danmark?» i den välredigerade »Fra Nationalmuseets arbejdsmark» 1951, och detta inlägg betecknar i vissa avseenden en radikal nyorientering rörande det ifrågavarande runproblemet.

I sin temperamentsfulla artikel bryter Moltke staven över den tidigare forskningen och dess företrädare, »der med djævelens vold och magt ville lede hver eneste rune tilbage til et eller andet forbillede». Runorna utgöra enligt Moltke icke någon efterbildning av något annat alfabet. Om man, säger han, lagt an på att efter-

bilda det latinska alfabetet, så har man lyckats mycket dåligt; bokstavsföljden är också helt olika, och även runornas märkliga namn peka bort från latinets. »Man finder derfor i diskussionen om runernes oprindelse de lærdeste mænds lærdeste og sindrigeste forsøg på at forklare det umulige.» Klokast har Askeberg varit, anser Moltke, som ej talar om efterbildning, utan om »en tämligen fri omarbetning av förebilden» och »en individuell skapelse». Men inte heller det räcker; man måste se saken radikalare. Runskriften »må betragtes som *en selvstændig alfabetdannelse, der delvis er inspireret af det latinske alfabet*». Endast få runor återgå på latinska bokstäver; de andra äro germanska uppfinningar. Och varför skall man så underkänna germanernas uppfinningsförmåga? »Det har også altid stået for mig som en gåde, at man ikke har villet tillægge runernes opfinder så megen intelligens, at han var i stand til selv at komponere tegn som (här uppräknas några) i et alfabet, der kun må operere med lodrette og skrå streger.»

Men var har då runskriften uppstått? Här instämmer Moltke först med Askeberg, att runorna icke böra ha uppkommit hos något germanfolk omedelbart intill den romerska gränsen, då romaniseringsprocessen här var för stark, utan i ett på visst avstånd från romarriket beläget land. Men detta kan icke vara Weichselområdet, som Askeberg menar, ty i runornas första tid, vilken Moltke sätter till 100-talet e. Kr., kommer den starkaste romerska påverkan på den germanska kulturen ifrån Rhentrakterna. Nej, förklarar Moltke, det bör vara i Danmark — en sådan lösning antyddes ju redan av Hammarström — närmare bestämt Sönderjylland eller Fyen—Själland. Ty därpå tyda fynden. Ingenstädes finnas de äldsta runinskrifterna så talrikt företrädde som i Danmark. Med stöd av de dateringar, som givits av en dansk arkeolog, inspektören vid Nationalmuseet Hans Norling-Christensen, hänför han en sedan gammalt känd svärdsdoppsko av brons med runinskrift till Stabu-fyndets tid, andra hälften av 100-talet, och ett nyfunnet silverspänne med runor till tiden omkring år 200, medan minst 7 danska inskrifter (därav en från Skåne) kunna dateras till 200-talet. Utanför det gamla danska området har man fränsett det norska Stabu-fyndet av inskrifter, som ligga före omkring år 300, endast 4 spjutspetsar ifrån 200-talet med runor, varav en funnen på Gotland, en i Brandenburg, en i Galizien och en i Volynien.

Vad skall man nu säga om Moltkes teori?

För det första är väl uppkomsten av ett alfabet inte en så enkel

sak, som Moltke velat göra det till. Varför hade i så fall ett sådant icke uppstått långt tidigare hos germanerna, som redan under bronsåldern hade förbindelser med Medelhavsområdet? Det är ändå märkligt, att det måste vara någon gång, när germanerna kommit i närmare kontakt med det romerska imperiet, som runskriften uppkommit. Och då inte ens Moltke vill förneka ett visst klassiskt inslag i runalfabetet, måste det väl anses naturligt, att man vill söka förebilder i sin helhet för detta i sydliga kulturer.

Vidare måste man enligt min mening ställa sig frågande inför åsikten, att runskriften bör ha uppstått inom ett germanskt område, som icke varit beläget nära, utan mera avlägset ifrån den romerska gränsen. Det synes mig ha behövts en mera livlig personlig kontakt med folk i södern, än vad man ägt i Norden, för att ett runalfabet skall ha kunnat skapas där, även om veterligt enstaka människor ifrån det romerska väldet besökt Norden och enstaka nordbor imperiet.

Och därtill kommer, att jag icke kan acceptera de tidiga arkeologiska dateringarna av de äldsta runförsedda föremål, på vilka Moltke stöder sig. Jag har under utarbetande en uppsats, där jag söker giva en arkeologisk datering av samtliga de äldsta runinskrifterna — och för dateringen är det arkeologien, som har avgörandet — och jag kan icke se, att några kunna tidfästas till ett skede före omkring år 250 e. Kr.

Under sådana förhållanden kan jag icke finna, att v. Friesens goterteori är omöjliggjord. Ser man saken rent arkeologiskt, kan man framhäva, att på vägarna från Svarta havet upp till Norden ligger tre tidiga runinskrifter (Volynien, Galizien, Brandenburg), medan vi icke äga någon tidig runinskrift på vägarna från Italien hit upp.

Men det skall villigt medgivas, att materialet av tidiga runinskrifter ännu är för litet för att tillåta fullt säkra slutsatser om var runskriften uppstått. Moltke säger också, att hans teori icke är bevisad och att den under nuvarande förhållanden icke kan bevisas. Så får man enas i förhoppningen, att ett rikare material — och det kommer säkert — en gång skall tillåta en definitiv lösning av det viktiga problemet om runskriftens uppkomst.